

voedsel en het gebrek aan medische zorg, waardoor vooral de cholera een buitensporig hoog aantal slachtoffers eiste. Zo heeft dus elke twee meter van de Birma-spoorweg een mensenleven gekost.

Het aanleggen van de spoorbaan vergde, dat als eenmaal het overvloedige onderhoud verwijderd was en voldoende bomen gekapt en weggesleept waren (dat wegslepen geschiedde vaak door olifanten), bepaalde gedeelten van het traject moesten worden uitgehakt of uitgegraven en dan geëgaliseerd en dat op andere een smalle spoordijk moest worden opgeworpen. Tractoren en machines voor het hakken, graven, zagen en heien hadden de Japanners niet: alle arbeid moest met handkracht worden uitgevoerd. Daartoe stelden zij geen bruikbare werktuigen ter beschikking. Met wrakke pikhouwelen moesten rotsen tot een diepte van acht meter worden uitgehakt, voor de af- of aanvoer van grond waren er slechts tenen draagmandjes en er moest worden gegraven met primitieve schoppen waarvan de bladen gemaakt waren uit stukken van benzinevaten en uit geëmailleerde reclameborden welke de Japanners in Birma, Thailand en elders hadden aangetroffen.

Daar kwam dan nog bij dat al die arbeid moest worden verricht onder ongunstige klimatologische omstandigheden. In Birma en Thailand waait van april tot september de zuidwest-*moesson* die, komend uit de Indische Oceaan, tropische regens met zich brengt: soms regent het drie etmalen achter elkaar en er kan in een maand twee meter regen vallen¹; de rivieren worden dan wilde stromen, de bodem wordt overal een diepe modderpoel en er hangt een atmosfeer als in een broeikas. Van november tot maart evenwel waait de wind uit de berglanden van Centraal-Azië; dan staat er overdag een blakerende zon en kan het 's nachts koud zijn (6 graden boven nul is dan normaal). In de twee kenteringen is er weinig wind, maar dan is de warmte bij uitstek drukkend.

Redelijke onderkomens voor de mensenmassa's die bij de aanleg van de spoorweg werden ingezet, achtten de Japanners niet nodig. Die mensenmassa's schoven op (in Birma zuid-, in Thailand noordwaarts), naarmate de spoorbaan vorderde. Hier en daar waren zij ondergebracht in primitieve tenten of in barakken, die zij eerst zelf moesten bouwen (de grootste complexen kwamen op de punten waar een tijdlang de meeste arbeiders werkten: de basiskampen), maar elders moesten de krijgsgevangenen en de *romoesja*'s in de openlucht slapen, tijdens de natte *moesson* dus in de modder, tijdens de droge op de harde, stoffige grond.

Hun voeding was onvoldoende. Tokio had voorgeschreven, en gene-

¹ In Nederland per jaar gemiddeld 70 cm.